

UDK 37.091.2"1945-1991":94(5-15)"10/12"

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 22. 6. 2023

Rok Kastelic*

Arabci in križarske vojne v učnih načrtih za zgodovino med letoma 1945 in 1991

Arabs and the Crusades in the History Syllabi between 1945 and 1991

Izvleček

Učni načrti za zgodovino v obdobju med letoma 1945 in 1991 so z obravnavo Arabcev in križarskih vojn prispevali k razraščanju orientalističnega diskurza. Pri njegovem analiziranju smiselno zaokrožujemo vsebino mnogih učnih načrtov v vsebinske sklope, ki so povezani s predstavami o Arabcih in križarskih vojnah. Analizo učnih načrtov razširimo še s spoznanji sodobnega zgodovinopisja, saj na dokumente minulega časa skušamo gledati v duhu spoznanj tistega časa, njihovo vsebino pa hkrati ovrednotimo skladno s spoznanji, ki so nam dostopna danes. Tako se analiza in razlaga prepletata in skušata pokazati poti iz orientalističnega in marksističnega diskurza, ki bi Sloveniji in Evropi danes omogočil boljše razumevanje svoje lastne zgodovine, zgodovine svoje soseščine ter predvsem, od kod izvirajo mnogi predsodki in strahovi ljudi še danes. V času migracij in globalizacije je vsekakor pomembno preizpraševati poglede preteklosti ter iskati poti sožitja v prihodnosti.

Abstract

Through their treatment of Arabs and the Crusades, the history syllabi in the period between 1945 and 1991 contributed to the growth of Orientalist discourse. The analysis of the latter is based on a reasonable grouping of several syllabi into thematic sets related to ideas about Arabs and the Crusades. The syllabi analysis is then further extended by the insights of contemporary historiography, as we attempt to view the documents of a bygone era in the light of the knowledge of that time while at the same time evaluating their content in the light of the knowledge available to us today. Analysis and explanation are thus intertwined in an attempt to show ways out of Orientalist and Marxist discourses, which would enable Slovenia and Europe today to understand better their own history, the history of their region and, above all, the origin of many of the prejudices and fears that people still hold today. In times of migration and globalisation, it is undoubtedly vital to question the views of the past and to seek ways of coexistence in the future.

Ključne besede: Arabci, križarske vojne, orientalizem, učni načrt, srednji vek

Keywords: Arabs, the Crusades, Orientalism, syllabus, Middle Ages

* Rok Kastelic, prof. zgodovine in geografije, Gimnazija Jožeta Plečnika, e-pošta: rok.kastelic@gmail.com

Uvod

V pričujočem prispevku analiziramo predstavitev Arabcev in križarskih vojn v učnih načrtih za zgodovino med letoma 1945 in 1991 in obenem iščemo način, kako bi iznašli boljše poti za poučevanje o manj evropocentrični in bolj kulturni zgodovini ter kako okoli tega osredinjati učne načrte – s tem pa tudi pouk –, saj je to velikega pomena za prihodnost Evrope, ki je vedno bolj soočena z migracijami in srečevanjem kultur. Politična zgodovina je dolgo dominirala nad drugimi vejami zgodovine, danes pa so pogledi na zgodovino raznovrstnejši in bogatejši. Pri tem ne želimo zapostavljati Evrope in njene zgodovine (niti politične zgodovine ne), temveč jo umeščati v bolj smiseln in širši okvir. Pri tem nimamo ambicije, da bi iznašli nov način gledanja na svet, marveč da bi širili ozaveščanje o do zdaj obstoječih načinih gledanja oz. o diskurzih, ki bogatijo človeštvo in pomagajo k odpravljanju manjvrednosti človeka. Sledenje učnim načrtom skozi čas in opazovanje sledi, ki jih puščajo v naslednjih učnih načrtih, nam tiho spregovori kot inventarna knjiga, v kateri so popisane vsebine diskurza, ki je prežela generacije šolarjev in dijakov, torej celotno prebivalstvo. V učnih načrtih ni vsega, kar je bilo v določenem zgodovinskem trenutku dojet kot resnica, je pa v njih tisto, kar je bilo za vplivne kroge izobražencev, ki so bili blizu tudi državnim oblastem, najpomembnejše. Zato lahko učne načrte vseh časov označimo kot do neke mere ideološke, saj že sam izbor vsebin ni naključen niti vseobsežen – torej mora slediti neki ideji, o čem je vredno poučevati in o čem ne, to pa je – v blagem smislu te besede – ideološko. Ideološko kot nekaj, kar ne pusti drugi interpretaciji oz. drugemu pogledu na resnico, da bi imel enako možnost predstavitve svojih stališč. Naša obravnava je torej popis široko razumljenih ideoloških vplivov na predstavitve tematike Arabcev in križarskih vojn v učnih načrtih za zgodovino.

Metodološko naša raziskava vsebuje zgolj obsežen študij raznovrstne literature, ki mu sledi proučevanje virov – učnih načrtov. Analizirali smo vse učne načrte za zgodovino med letoma 1945 in 1991, ki jih hrani Slovenski šolski muzej. Ker sta izbrani temi v učnih načrtih dokaj obrobni, smo bili na podlagi podrobnega branja, ki je na sledi diskurza kurikularnega orientalizma (vsako branje ima lastno pozicijo, ki ga nujno zaznamuje – ni načina branja, ki ne bi vplival na razumevanje prebranega), pozorni na vsak namig ideološkosti, kar pa je naporna pozicija in na videz skrajno destruktivno, čeprav je njen namen graditi oz. spoznavati določeno problematiko ter z nje odluščiti in si ogledati določene očitnosti.¹ Pri tem pa se je treba zavedati, da ne moremo hkrati odgovarjati na vsa vprašanja, ki bi se lahko postavljala. Izbrali smo torej določeno smer razmisleka, skladno z lastno hermenevitično pogojenostjo, ter skušali obravnavati problematiko skrajno resno tako v znanstvenem kot v političnem smislu ter odgovorno do drugih

¹ Pierre Bordieu, *Sociologija, zgodovina, književnost*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2011, str. 30–31.

ljudi.² Vedno se je treba spraševati, zakaj se je v učnem načrtu pojavila prav ta beseda; od kod izvira, kajti s tem nam veliko pove tudi o svoji usmeritvi. Zakaj prav ta vsebina, prav ta učni cilj pa tudi čemu ali komu prav taka formulacija v učnem načrtu služi oz. v kakšno smer vodi.³ Tako bo naša razprava ponekod eklektična, vsebujoč površne povezave, ki skušajo dojeti globinske povezave, a jih ne morejo nesporno dokazati. Vsebinski sklopi, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, tudi niso vezani na leto navedkov iz učnih načrtov ali stopnjo izobraževanja oz. smer šolanja, ampak so samostojno stoječe enote, ki so razporejene v tem vrstnem redu zaradi načela sistematičnega prikaza vseh spoznanj raziskave.

»Arabska nevarnost«

Pri obravnavi Vzhodnega Sredozemlja v času pred širitvijo arabske države se to območje nikakor ne obravnava ustrezno obširno in celovito. V večini učnih načrtov Perziji niso niti omenjeni,⁴ pa čeprav so njihove države mnogo več kakor zgolj naslednice območja, ki ga je nekoč zasedel Aleksander Veliki. Nekako se to območje primerja z Rimskim cesarstvom pred njegovo razdelitvijo na vzhodni in zahodni del ter se ob tem vlečejo različne neustrezne vzporednice. Tako je na primer pri vsebini: »Poizkusi obnovitve univerzalne države s strani Bizantincev, Arabcev in Frankov.«⁵ Kaj naj bi bila ta univerzalna država? So vse tri države skušale zasesti ravno isto območje, kot ga je predtem zasedal Rim? Če bi bilo to še nekako logično pri Bizancu kot nasledniku oz. bolje rečeno preobraženem drugem Rimu, pa morda Frankom, ki so se navezali na politično dediščino zahodnega Rima, si je res težko predstavljati, kaj naj bi obnovljali Arabci? Nato pa se temu vidiku doda še natančnejši pregled družbenega in političnega razvoja v zahodni Evropi, čemur sledi obravnava »arabske nevarnosti«,⁶ za katero vidimo, da je zastavljena izrazito pristransko. Družbo in območje srednjega veka deli na namišljene »nas« in »one«, pri čemer so »oni« nevarni. Glede na to da niti Slovenija niti Jugoslavija nista bili soočeni z arabskimi vdori (drugače od Turkov stoletja pozneje), se zdi ta opredelitev precej problematična. Delitev na »nas« in »njih« sicer ni eksplicitno zapisana, vendar se lahko vprašamo, ali so bili Arabci nevarni sami sebi. Ker je odgovor verjetno ne, sledi, da so nevarni drugim – kar pa je odraz nekakšne tihe agresivnosti, ki stoji za Arabci. Tako lahko sledimo orientalizmu, ki tiho plete svoj diskurz, za katerega niti ne opazimo, kako izrazito

2 Ibid., str. 21.

3 Roger Chartier, povzeto po: Pierre Bordieu, Sociologija, zgodovina, književnost, str. 24.

4 Npr.: Učni načrt za I. in II. razred gimnazije. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije za šolsko leto 1950-51 do preklica. 1950, str. 29.

5 *Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije*, Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 4.

6 Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946), str. 20.

pristranski je. In vendar ga lahko opazimo v raznih pripombah »strokovnjakov« za islam, kakršna je tale: če je s stališča *Zahoda* »edina razumna stvar za Arabce, da sklenejo mir /.../, za Arabce v tej situaciji ne velja taka logika, kajti objektivnost v arabskem sistemu ni vrednota /.../ Dejansko je bilo v arabski plemenski družbi (od koder arabske vrednote izhajajo) normalno stanje bojevanje in ne mir, saj so bili plenilski pohodi ena od dveh najpomembnejših podlag gospodarstva«. ⁷

Vidimo lahko, da avtor prepozna kar nekakšne vrojene ideje v Arabcih in jih s tem spremeni v množično združbo, v kateri posameznik ni zmožen nobene samostojnosti ali kritičnega premisleka, temveč kar samodejno naredi tisto, kar mu je vrojeno v značaj in zaradi česar je vreden manj od »nas«, ki smo razumni, liberalni in pravični. In seveda manj od prebivalcev Evrope tistega časa, v katere se danes težko vživimo in nikakor ne moremo jamčiti za njihove zgoraj našteje vrednote, ki si jih danes (sicer dokaj neupravičeno) lastimo. Takoj ko za nekoga opredelimo kot normalno stanje bojevanje, ne mir, smo že postavljeni v »upravičen« obrambni položaj, ki pa ga smemo zamenjati z napadalnim, če s tem lahko razširimo svojo pravičnost oz. *zahodni* pogled na svet. S tem reduciramo posameznika in ga ne dojemamo več kot Drugega, ampak zgolj kot nekoga, ki si ga lahko po mili volji podredimo, saj »nam« ni enakovreden. Od tega orientalizma do križarske vojne (11.–14. stoletje) ali pa kolonialnega pobijanja domačinov (19.–20. stoletje) ni prav daleč. Čisto enake temelje ima vojna proti terorizmu, ki jo lahko spremljamo v 21. stoletju. Tako lahko skupaj s Saidom spoznamo, da je »orientalizem polje z velikanskimi zemljepisnimi ambicijami«, ⁸ saj sta vednost in geografija vedno v nekem razmerju. Naš razum skuša stvari narediti bolj konkretne, da o njih lažje razmišljamo in jih zatorej razporedimo v predalčke. Eden takšnih predalčkov je vsaka regionalizacija, ki jih sicer srečujemo bolj pri geografiji kakor zgodovini in jih je vedno znova treba problematizirati, a nikoli ne popolnoma zavreči (kajti to bi bila donkihotska poteza, ki ne bi rešila kompleksnosti, ki je skrita za regionalizacijo kot tako). »Razum zahteva red, red pa je mogoče doseči z razlikovanjem in z upoštevanjem vsega, z umestitvijo vsega, česar se razum⁹ zaveda, na varno, vedno isto mesto, se pravi tako, da dodeli stvarjem vlogo, ki jo imajo v ekonomiji predmetov in identitet, ki sestavljajo okolje.« ¹⁰ Razumu je vseč, če lahko neko stvarnost preprosto označi kot nevarno in s tem zadosti svoji potrebi po varnosti v nedvoumnosti. To narekuje razsvetljenski diskurz, v katerem smo vsi *Zahodnjaki*. Zato je geslo »Arabska nevarnost« v učnem načrtu tako problematično.

7 Harold W. Glidden, citat vzet iz: Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, Ljubljana: Studia humanitatis, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1996, str. 68.

8 Said 1996, str. 70.

9 V citirani knjigi je besedica razum obakrat prevedena z um, vendar sem jo zamenjal na podlagi razlage gesla razum, kakor ga podaja *Splošni religijski leksikon* (Adalbert Rebič, ur.), Ljubljana: Modrijan, 2007, str. 1020.

10 Said 1996, str. 74–75.

Arabci

O Arabcih je nekaj več prvič zapisanega v učnem načrtu leta 1948, ki pravi: »Rodovska ureditev arabskih plemen; nastanek arabske države; verske osnove pri ustvarjanju političnega edinstva (Mohamed in islam); arabska osvajanja; bagdadski in kordovski kalifat. Kultura. (2 uri.)«¹¹ To se zdi veliko, vendar ko pogledamo razporeditev ur za druge tematike iz istega učnega sklopa (Zgodnji novi vek (5.–11. stol.)), opazimo, da je Arabcem pravzaprav namenjenega dokaj malo časa. Formiranje fevdalizma si je prislužilo sedem ur, Slovani štiri ure, Bizanc tri ure, Bolgarija eno uro, jugoslovanski narodi eno uro, za utrjevanje snovi pa so namenjene tri ure.¹² Glede na pomen arabske kulture v tistem času, se zdi, da ji je namenjenega dokaj malo časa, za kar je kriva predvsem obravnava fevdalnega reda, ki skuša učencem približati tudi svojo ideologijo napredka.¹³

V zvezi z verskimi osnovami za politični oz. osvajalski uspeh Arabcev je treba dodati, da je to pretirano poenostavljen prikaz, kakor smo zapisali že v uvodu pri razjasnitvi pojma, kaj mislimo, ko pišemo o Arabcih. Kakor koli, naj tukaj ponovimo zgolj Bauerjev sklep, da »islamska religija osvajalnih pohodov ni povzročila, temveč jih je le omogočila«.¹⁴ Zaradi pojava islamske religije, ki je povezala arabska plemena v politično enotno ljudstvo ter se je pojavila prav v ugodnih zgodovinskih okoliščinah, ko sta bila Bizanc in Perzija oslABLJENA, je arabska država doživela izjemen uspeh. Tako je v nekaj desetletjih nastala ogromna država, ki je postala dedinja antičnih cesarstev, vendar pa vseeno svobodna od njih. Marsikaj je podedovala, a ne na način, da bi zato postala plehka posnemovalka svojih predhodnic. V njej je veljalo, da kdor je želel postati musliman, se je moral najprej pridružiti enemu od arabskih plemen, šele nato je lahko postal tudi musliman. To dokazuje, da »verski fanatizem ni bil vodilni motiv osvajalnih pohodov«,¹⁵ kakor si dandanes marsikdo predstavlja.

Nekaj pozneje je o Arabcih zapisano: »Vloga muslimanske vere pri združevanju Arabcev in oblikovanju svetovne arabske države. Arabska kultura.«¹⁶ Takoj zatem pa se učni načrt že nadaljuje s križarskimi vojnami. To se ne bi zdelo tako slabo, če bi se teme tako obravnavale v osnovni šoli, problematično pa je, ker je to zapisano v učnem načrtu za 5. letnik učiteljsišča.¹⁷ Koliko so bili učitelji izobraženi o Arabcih, si lahko mislimo. Strokovnjaki za islam danes dokazujejo, da je

11 Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LR Slovenije, 1948, str. 84.

12 Ibid.

13 Rok Kastelic, *Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 1991*, *Šolska kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31, 2022, št. 1, str. 99–124.

14 Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Ljubljana: Krtina, 2014, str. 199.

15 Ibid.

16 Učni načrt za pedagoške in psihološke vaje v 5. letnikih učiteljsišč LRS, št. 21685.

17 Ibid.

treba biti zelo pozoren na to, kaj je arabsko in kaj islamsko.¹⁸ Vera in narodnost oz. pripadnost nekemu ljudstvu sta pri Arabcih in islamu na videz res šla z roko v roki, vendar je to pretirana posplošitev. Obstajali so tudi krščanski Arabci, islam pa so sprejeli tudi Perzijci, Berberi itd. Prav perzijska kultura je prepojila islam in tako je neustrezno enačiti arabskost in islam. Natančneje, arabskost kot taka se je zelo spremenila in razrasla, saj je vase vsrkala veliko drugih kulturnih vplivov. Res je, da se je islamizacija širila prav s pomočjo arabizacije in nasprotno, vendar pa je treba razumeti, zakaj je bilo tako. Arabska država je spodbujala širjenje islamske vere, ki ni bila obdavčena kakor druge; kdor pa je bil musliman, se je moral naučiti arabsko, saj je le tako razumel Koran v njegovi originalni – od Boga razodeti – različici. Danes je močno razširjeno napačno mnenje, da je bilo prevajanje Korana prepovedano. Bauer dokazuje, da so se prevodi pojavljali, saj so bili marsikdaj pač nujno potrebni, čeprav so se vsi zavedali njihove manjvrednosti v primerjavi s Koranom v arabščini. Koran je namreč knjiga velike estetske vrednosti, saj je napisan dvoumno in lirično, kar se s prevodom izgubi. Iz tega razloga so se muslimani potem učili arabščine, saj jim je prav prišla tako v njihovem religioznem življenju kakor tudi za vzpon po družbeni lestvici, čeprav za to ni bila nujna.¹⁹

Poglejmo si še nekaj podrobnosti o arabski ekspanziji in kateri dejavniki so jo omogočali, s tem pa tudi določali njen potek in uspešnost. Arabci so zavzeli polovico Bizantinskega cesarstva in celotno sasanidsko Perzijo. Večina tega procesa je potekala v letih 636–642, torej v šestih letih. Kalifi so imeli možnost utrditi svojo moč na različne načine – najbolj očitna bi se zdela, da bi poslali arabske vojske, da poselijo prostrana območja in kot vladajoči razred zavladajo nad njimi. Vendar se niso odločili za to možnost, saj je bilo tveganje tako v političnem kot tudi v kulturnem smislu preveliko. Perzijska aristokracija je kljub vsemu imela še veliko moči in bi se najbrž takšnemu poskusu uprla oz. bi vsaj čez čas ustvarila odpor. Prav tako so bila to kulturna območja z veliko tradicije, ki bi lahko prevzele nove arabske prišleke in bi se ti asimilirali v okolje, kamor naj bi prišli vladat. Zato so arabske vojske ostale ločene od populacije osvojenih dežel. Preživljale so se z davki, ki pa so bili pobrani izrazito regionalno, in tako je vsaka garnizija podpirala svoj del državnega uradništva. To uradništvo je potem počasi začelo preoblikovati družbe, ki so bile pod okriljem arabske države v procesu arabizacije, kakršnega smo že opisali.²⁰ Ta je bila mnogo učinkovitejša na območjih, kjer so Arabci živeli že prej – na obrobju bizantinskega in sasanidskega cesarstva, torej v Siriji in Palestini, mnogo počasnejša pa npr. v Egiptu.²¹ Šele okoli leta 700 pa v upravi arabščina dokončno zamenja grščino; v času pred in po tem pa zasledimo

18 Bauer 2014, str. 170.

19 Ibid., str. 119–124.

20 Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages – Europe and the Mediterranean 400–800*, Oxford: Oxford University Press Inc., 2006, str. 130–131.

21 Ibid., str. 143.

mnogo krščanskih (arabskih in nearabskih) državnih administratorjev, ki načeloma sicer niso mogli doseči najvišjih državnih položajev, a so lahko računali na dokaj visok socialni položaj v svojem okolju.²²

Zadnje raziskave kažejo, da je Arabcem uspelo izvesti nekakšno zeleno revolucijo in močno povečati splošno agrarno proizvodnjo okoli 8. stoletja, na račun česar so izvedli manj dolgih prevozov hrane (predvsem žita) in so bili bolj orientirani na lokalne trge. Kljub temu pa trgovine ne smemo podcenjevati, saj so gojili mnogo vezi tudi z Zahodnim Sredozemljem. Povečala sta se število in obseg trgovanj z raznimi surovinami, lončevino, usnjem, tekstilom. V Zaragozi, le 300 kilometrov stran od karolinške Barcelone, so bili na prodaj številni produkti *Orienta*, ki so se karolinškim trgovcem zdeli zelo eksotični, a vredni vlaganj.²³ Na obalah Sredozemlja pa so cvetela mesta Tunis, Aleksandrija, Kairouan, pa tudi Kairo, dostopen po reki Nil. Območji Ifriqiye in Egipta sta imeli dobro razvito ekonomijo. Že v drugi polovici 8. stoletja pa je območje Mezopotamije in Perzijskega zaliva doživelo gospodarski razcvet. Središčna umeščenost v imperiju, ki se je raztezal od Atlantskega oceana do Indije, jima je prinašala dober položaj, tamkajšnji trgovci pa so ga znali izkoristiti. Trgovali so prek Šrilanke s Kitajsko, pa tudi z drugimi oddaljenimi deželami, kot so Indija, Tibet, Samarkand, Abesinija; pa tudi s Hazari, ki so živeli severno od Kavkaza.²⁴ Na tem mestu je smiselno opozoriti na njihovo zadovoljstvo z območjem, ki so ga nadzorovali ali pa so z njim trgovali. Kljub dobrim ladjam Arabci nikoli niso pluli okoli rta Dobrega upanja, saj jim je Indijski ocean zadoščal, na voljo pa so imeli tudi Sueški prekop (od 7. do 13. stoletja), ki je povezoval njihovo pomembnejše trgovsko morje s Sredozemskim morjem. Na obalah Vzhodne Afrike in južno od Sahare (ki je bila takrat manjša in manj sušna kakor danes), v okolici reke Niger so dobivali zlato, slonovino in sužnje.²⁵ Njihova država je bila močna in *Zahod* se vse do 13. stoletja nikakor ni mogel kosati z gospodarsko in vojaško močjo sveta pod arabskim vplivom, čeprav mu povsod niso vladali Arabci.

Omeniti je treba tudi upravni sistem, ki so ga Arabci prevzeli od Perzijcev in Bizantincev; ta jim je namreč omogočil tako hitro in uspešno funkcioniranje ogromne arabske države takoj po njeni ekspanziji. Med letoma 690 in 700 je kalif Abdalmalik izvedel obsežno upravno in monetarno reformo, za kar je potreboval izvrstno utečeno obstoječo upravo. Tako so arabizirali in islamizirali kovance, arabščina pa je postala upravni jezik po vseh državnih uradih v arabski državi.²⁶ Oblasti so pri tem ostale enako učinkovite, hkrati pa so pristojni uradniki, ki

22 Ibid., str. 241–242.

23 Michael McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300–900.*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, str. 582–587.

24 Ibid., str. 585.

25 Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče – Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje II*, Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC Filozofska fakulteta, 1988, str. 194.

26 Bauer 2014, str. 199.

po rodu niso bili Arabci, aktivno sodelovali pri arabizaciji. Vzpostavitev novega upravnega jezika je velik zalogaj za državo (to nam potrjujejo številni bolj ali manj uspešni primeri iz sodobne zgodovine) in zahteva več faz oz. dejanj. Treba je določiti knjižni jezik ter ga standardizirati in normirati, zatem je treba ustvariti novo terminologijo za razne formularje, ki morajo biti dokaj enotni po vsej državi, a se morajo hkrati prilagajati vsakovrstnim lokalnim/regionalnim okoliščinam. Nato je treba ta jezik prenesti tudi v vsakdanje življenje ljudi in ga v knjižni obliki redno negovati.²⁷ To ne bi bilo mogoče, če ne bi Arabci že v predislamskem obdobju izvedli potrebnih priprav. Njihova kultura je bila predvsem kultura jezika, ki je v poeziji dosegel visoko umetelnost in pozneje omogočil ves uspeh uprave in funkcioniranja države, čeprav je poezija krožila predvsem od ust do ust. Jezikoslovje, ki se je razvilo v 8. stoletju, »je krepko presegalo dotedanje jezikovne sisteme – tako tiste v Indiji kot v grško-rimski antiki«.²⁸ Tu je treba poudariti, da obstaja kopica dokazov za trditev, da »zagon arabskega jezikoslovja ni imel religioznih vzrokov«,²⁹ kar je v nasprotju z običajnim prepričanjem, da je vse arabsko prežeto z religioznim ter da sta sveto in svetno povsod prepletena. To v klasičnem islamu in za Arabce do 19. stoletja ne velja.

Če nadaljujemo pregled, kako so Arabci obravnavani v učnih načrtih, lahko vidimo, da so leta 1950 preprosto izpuščeni, ko načrt piše o »Frankovski državi in začetku fevdalnih odnosov v Zahodni Evropi«³⁰ ter o Bizancu, ki ga obdela mnogo hitreje. Za Arabce pa očitno ni bilo prostora oz. ga niso bili vredni kljub izrazito višji kulturni, politični in gospodarski stopnji od Frankov. V učnem načrtu leta 1951 so poleg Arabcev izpuščeni tudi Bizantinci – za Franke pa je seveda dovolj časa.³¹ Leta 1955 nas obsežnejši učni načrt mnogo bolje seznani z Arabci, saj je v njem zapisano: »Arabci. Rodovna ureditev do VII. stol. Nastanek arabske države in vloga islama v tem razvoju. Osvajanja in razdelitev na bagdadski in kordovski kalifat. Posebnost arabskega fevdalizma. Arabska kultura.«³² Kljub boljši zastopanosti Arabcev v tem učnem načrtu pa se lahko vprašamo, kaj naj bi bil arabski fevdalizem. To se zdi malo nenavaden pojem in bi – glede na svoje trhle temelje – lahko narobe predstavil upravo in družbo Arabcev v tistem času. Prav tako je vprašljiva obravnava vloge islama v razvoju arabske države, kakor smo že pisali, čeprav tu ne gre za eksplicitno napačen zapis – a vendar opozorimo, da ta zapis niti ne določa pravilnega pojmovanja v smislu, da se arabska država ne prekriva popolnoma z islamom. V času širjenja pod prvimi kalifi in še ves čas Umajadov je v prvi vrsti za državo arabskost in šele v drugi vrsti islam. Kljub arabskemu

27 Ibid., str. 200.

28 Ibid., str. 202.

29 Ibid., str. 203.

30 Učni načrt za I. in II. razred gimnazije. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije za šolsko leto 1950–51 do preklica. 1950, str. 29.

31 Učni načrt za delavske gimnazije, 1951, str. 8–9.

32 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi, Ljubljana 1955, str. 21.

prevzemu oblasti na območjih, ki so jih osvojili, so te oblasti ostale enako učinkovite in pristojni uradniki, ki niso bili Arabci, so aktivno sodelovali v procesu arabizacije.³³

Silno zanimiv zapis o Arabcih oz. o tem, kako jih obravnavati, najdemo v učnem načrtu iz leta 1983. V njem piše: »Pri islamu poudarimo vlogo muslimanske vere pri arabskem osvajanju in pomen Arabcev v posredovanju znanosti in kulture za evropski razvoj. Učenci lahko skupinsko obdelajo islam in arabsko kulturo.«³⁴ O vlogi muslimanske vere pri arabskih osvajanjih smo že pisali, o njihovem prenašanju znanosti in kulture pa bomo pisali v naslednjem poglavju. Tukaj pa se osredotočimo na skupinsko obravnavo, ki jo predlaga učni načrt. Sicer nas pri našem raziskovanju didaktične metode in oblike ne zanimajo, a se tukaj vendarle moramo ustaviti, saj ta učni načrt nikjer drugje ne predlaga tovrstnega dela. Torej je po mnenju načrtovalcev učnega načrta učna vsebina »islam in arabska kultura« najprimernejša za to, da jo prevzamejo učenci, si sami pridobijo znanje in si ga nato izmenjajo. Spomnimo, da gre za učni načrt iz leta 1983, kar pomeni, da ni mogoče računati na Google ali chatGPT – pa še v letu 2023 ob pomoči obeh popularnih programov bi poplava informacij kaj malo koristila ob nepravilni interpretaciji in predsodkih. Ker v družbi ni prav dobrega razumevanja razlike med arabskostjo in islamom, na splošno pa o Arabcih in muslimanih kroži veliko stereotipov in dezinformacij (v letih 1979–1981 ni bilo nič drugače, kakor dokazuje Said v delu *Covering islam*³⁵), se zdi ta didaktični pristop popolnoma neustrezen. Prav na tem mestu bi moral učitelj učencem razjasniti določene pojme, tako pa učni načrt predvideva nekakšno počasno konstruiranje znanja učencev. Omenimo še to, da je frontalna razlaga veliko hitrejša oblika podajanja učne snovi kakor pa skupinsko delo ter da večina pedagogov upravičuje skupinsko delo predvsem zaradi aktivnega pristopa učencev, frontalni način poučevanja pa je najuporabnejši za težje razumljive vsebine oziroma kadar ni dovolj časa. Očitno se je načrtovalcem kurikula zdelo, da prav vsebina »islam in arabska kultura« ponuja ustrezne možnosti, da se uporabijo tudi bolj kompleksne, a vsebinsko manj učinkovite učne oblike pri poučevanju. S takšno mislijo se nikakor ne moremo strinjati, saj je obravnavi »tujih« kultur namenjenega zelo malo časa, hkrati pa je ta zelo kompleksna in mora opraviti s kopico negativnih predsodkov. Oba dejavnika govorita v prid frontalni učni obliki pred drugimi (t. i. aktivnimi) učnimi oblikami, združena skupaj pa ju je treba razumeti kot neustrezno učno vsebino za aktivne učne oblike. In prav v tem se pokaže orientalizem, saj so načrtovalci učnega načrta izrazito podcenili pomen te tematike in jo razvrstili kot »ustrezno priložnost za učne oblike, za katere sicer ni časa«. Morda se zdi ta ek-

33 Bauer 2014, str. 200.

34 Obvezni predmetnik in učni načrt osnovne šole, Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1983, str. 263.

35 Edward W. Said, *Covering islam : how the media and the experts determine how we see the rest of the world*, New York: Pantheon Books, 1981.

skurz v didaktiko malo nenavaden, vendar menimo, da nam lahko razkrije, kako orientalizem prikrito deluje v ozadju in narekuje (podcenjujoč) odnos do vsebin, ki so za razumevanje *Orienta* bistvene.

Arabci kot most

»Arabce obravnavamo kot most med grško kulturo in kasnejšo kulturo Evrope,«³⁶ je pomembna učna vsebina, ki bi jo načeloma lahko zgolj pozdravili, vendar v rahlo spremenjeni obliki. Filozofska in znanstvena misel Arabcev srednjega veka sta nujno potrebni obravnave, saj sta omogočili poznejšo kulturo Evrope oz. bi se brez njiju zgodovina obrnila drugače. Vendar se v takšnem razmišljanju o zgodovini, kot ga podaja učni načrt iz leta 1975, skriva past, kajti zdrsne v teleološkost oz. razlage tipa »zgodilo se je tako in tako, zato da je zdaj tako in tako«. Se nam pa takšen tip razlage nezavedno rad prikrade v misli, zato moramo biti skrajno pozorni, da zgodovine ne razlagamo teleološko. Ob zavedanju tega lahko arabske filozofe in znanstvenike mirno predstavimo kot ustvarjalne prenašalce antičnega znanja srednjeveškim učenjakom v *Evropi*. Jezikoslovci pa so ta okvir tudi močno presegli.³⁷

V mislih je treba imeti, da je obdobje po Harunu al-Rašidu, ki ga pogosto razumemo kot zlato dobo islama oz. arabskega sveta, določeno zelo evropocentrično. Namreč prav prenašanje antičnega znanja in racionalistična filozofija, ki sta takrat cvetela v *Orientu*, sta tisti pridobitvi te kulture, ki sta najbolj vplivali na razvoj *evropske* kulture. To npr. omeni tudi učni načrt iz leta 1955, ko poda vsebino: »Vpliv arabske filozofije (prevodi Aristotela).«³⁸ V tem citatu se skrivata tako prenos antike kot njena filozofija, ki je bila v tem trenutku po meri *Zahoda* iz poznejšega obdobja. To pa ne pomeni, da sta bila to najpomembnejša dosežka *orientalske kulture*. *Zahodni* pogled na *Orient* je številne njegove dosežke mirno spregledal, saj niso vplivali na razvoj *Zahoda*. Tako arabsko jezikoslovje, ki je močno preseglo antično in je bilo na taki ravni, da ga Evropa vse do 19. stoletja ni mogla niti sprejeti (če ni vsaj osnovne recepcije, potem pridobitev nečesa iz »tuje« kulture za »nas« sploh ne obstaja), saj ga ni razumela, ni bilo cenjeno vse do danes, ko jezikoslovci odkrivajo njegove pravzaprav kar postmodernistične globine. Kajti ko je *Zahod* v 19. stoletju bil sposoben recepcije arabskega jezikoslovja, vanjo ni privolil prav zaradi orientalističnega naziranja, da je vse, kar prihaja iz *Orienta*, nekako manjvredno oz. da se *Zahod* od *Orienta* ne more

36 Osnovna šola – vsebina vzgojno-izobraževalnega dela – 6. zvezek, Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975, str. 30.

37 Philip K. Hitti, *History of the Arabs from the earliest times to the present*, New York: Macmillan&co ltd; London: St. Martin's press, 1964, str. 241; Bauer 2014, str. 335.

38 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi, Ljubljana: 1955, str. 23.

ničesar več naučiti.³⁹ Tako je veljalo, čeprav danes lahko s precejšnjo gotovostjo zatrdimo, da je »literatura Bližnjega vzhoda med 12. in 19. stoletjem z dvoumnostjo najbolj bogata literatura v zgodovini človeštva«.⁴⁰ Ali pa npr. da so imeli Arabci že v obdobju med 11. in 15. stoletjem filozofijo jezika, ki je bila do Wittgensteina mnogo bolj napredna od filozofij, ki so jih odkrivali novoveški zahodnjaki.⁴¹ Torej je nevarnost teleološkega pogleda vedno prisotna in neizogibna, saj je vsako zgodovinopisje vedno le del sprevoda, ki se pomika skozi zgodovino (pri tem pa zavija levo in desno, kje zakroži, se obrne nazaj in kdaj pohiti naprej) in se pri tem bliža ali oddaljuje določenim časovno-krajevnim obdobjem. Zgodovinar je vedno del zgodovine, zato je vsaka njegova sodba nujno pogojena z njegovo sedanjostjo; njegov položaj v sprevodu zgodovine določa njegov razgled in dojemanje zgodovine, iz česar potem oblikuje »svoje« zgodovinopisje.⁴² Čas teče linearno naprej, občutenje kulture pa ne.

Če »Arabce obravnavamo kot most med grško kulturo in kasnejšo kulturo Evrope«,⁴³ kakor nam predlaga učni načrt iz leta 1975, njihovo kulturo kaj hitro skrčimo samo na tisto, kar ustreza našim potrebam. To pa se nezavedno nujno zgodi, če se o njih ne učimo nič drugega. In v obravnavanem učnem načrtu se seveda zgodi prav to. Torej *Orient* ni vreden obravnave sam po sebi, vreden pa je služiti *Zahodu* kot most do njegovih slavnih antičnih korenin. Razkrili smo kurikularni orientalizem par excellence.

Križarske vojne

Križarske vojne so ena izmed pomembnih vsebin, ki jih učenci in dijaki izvejo o srednjem veku. Pogosto so omenjene, njihove obravnave pa se precej razlikujejo. Tako lahko preberemo: »Križarske vojne, vzroki in značaj; njihov pomen za znanost in gospodarstvo«⁴⁴ – in že v istem učnem načrtu za višji razred »Križarska podjetja; vzroki, potek in posledice«.⁴⁵ Poudarki pri isti tematiki so pravzaprav precej različni, čeprav se ne zdi verjetno, da bi učenci tretjega razreda klasične gimnazije prenesli vse znanje v šesti razred tega istega programa. V učnem načrtu, ki je začel veljati le leto dni pozneje, je bila zapisana vsebina »Tr-

39 Bauer 2014, str. 204.

40 Ibid., str. 219.

41 Ibid., str. 335; Vprašanje pa je, kako dobro so razvili filozofijo jezika starogrški stoiki, ki so se s tem ukvarjali, a od njihovih del ni ostalo prav veliko, saj jih v srednjem veku niso več razumeli – zato jih tudi niso več prepisovali in so propadla.

42 Edward Hallet Carr, *Kaj je zgodovina?*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2008, str. 36.

43 Osnovna šola – vsebina vzgojno-izobraževalnega dela – 6. zvezek, Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975, str. 30.

44 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945-1946, Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo, Celje: Državna založba Slovenije, 1945, str. 11.

45 Ibid., str. 13.

govina v času križarskih vojn«. Skupaj pa sta bili v istem sklopu vsebin še vsebini »Nova mesta in razvoj meščanstva« ter »Viteštvo«. ⁴⁶ Tej obravnavi v drugem razredu je sledila še obravnava v petem razredu, določena z besedami: »Križarske vojne – vzroki, potek, pomen in posledice«. ⁴⁷ Zdi se, kot da so bile križarske vojne obravnavane dokaj podrobno, vendar pa napotek, »naj posamezni zgodovinski dogodki služijo samo razumevanju gospodarskega in družbenega razvoja« ⁴⁸ ter naj se predavatelj izogne vsem podrobnostim, pokaže, da ni smelo biti tako. ⁴⁹

Natančnejšo sliko obravnave križarskih vojn nam ponudi učni načrt iz leta 1948, ki velik učni sklop naslovi »Evropa v dobi križarskih vojn. Mesta. (XI.–XIII. stol.)«, podsklop, naslovljen »Križarske vojne«, pa vsebuje naslednja poglavja: »Evropa pred križarskimi vojnami. Prva križarska vojna. Četrta križarska vojna in nastanek Latinskega cesarstva. Pomen križarskih vojn.« V naslednjem podsklopu vsebin pod naslovom »Nastanek mest in razvoj obrti in trgovine« pa se pojavi tudi vsebina »Dvig mest v križarskih vojnah« ⁵⁰ (podobno se križarske vojne v povezavi z razvojem mest in kulture obravnavajo tudi po letu 1960 ⁵¹).

Zelo problematično je tri stoletja evropske zgodovine nasloviti s križarskimi vojnami, ki so bile le del zelo pestre in bogate zgodovine Evrope. Nekateri zgodovinarji govorijo o renesansi 12. stoletja, vsi pa se strinjajo, da se je v tem času v Evropi zgodilo marsikaj prelomnega. Na drugi strani pa je v učnem načrtu 300 let zgodovine naslovljenih po občasno intenziviranih spopadih zunaj meja Evrope. ⁵² Kot da je bil srednji vek mračno obdobje – zaradi moči Cerkve – in da je bistvena opredelitev te ere njeno nasilje z verskimi koreninami. Zelo predvidljiv marksističen maneuver, bi lahko sklenili. Omeniti je vredno tudi, da arabski komentatorji tistega časa nikoli ne govorijo o križarskih vojnah, temveč jih označujejo kot frankovske vojne ali invazije. ⁵³ Vsekakor drži, da so bile križarske vojne slikovit pojav, ki je pomembno vplival na skupno dožemanje Evrope kot drugačne kulture od Bizanca in arabske države. To so bili vojaški pohodi kristjanov v Palestino, kjer naj bi muslimanom iztrgali iz rok sveti grob in druge kraje, kjer je živel Jezus. Ti kraji

⁴⁶ *Vestnik ministrstva za prosveto ljudske republike Slovenije*, Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, št. 13, str. 3; Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946, str. 21.

⁴⁷ *Vestnik ministrstva za prosveto ljudske republike Slovenije*, Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, št. 13, str. 5.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 7.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LR Slovenije, 1948, str. 85.

⁵¹ Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta), Ljubljana: Zavod za napredek šolstva LRS, 1962, str. 53; Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta), Ljubljana: Zavod za napredek šolstva SR Slovenije, Državna založba Slovenije, 1964, str. 19.

⁵² Ni narobe to, da naslov na videz ni evropocentričen, marveč je narobe to, da je potem govor samo o Evropi, ki ni v vsem tako povezana s križarskimi vojnami.

⁵³ Amin Maalouf, *Križarske vojne v očeh Arabcev*, Ljubljana: Založba *cf, 2008, str. 7.

so bili romarski cilj kristjanov že od začetka krščanstva, zato je seldžuška invazija na to območje v 10. stoletju služila kot uporaben izgovor za zamenjavo romanj z vojno. Konec 4. stoletja se je krščanstvo namreč počasi začelo odpovedovati pacifizmu, saj je postalo državna religija cesarstva, ki ga je bilo treba braniti, nato pa državna vera številnih nasledstvenih držav. Tako je bilo konec 11. stoletja mogoče, da je papež Urban II. pozval na križarsko vojno. Ta poziv je bil splet številnih zgodovinskih okoliščin, od prošnje bizantinskega cesarja za pomoč v boju proti Seldžukom, želje papeža po vnovičnem zbližanju rimske in bizantinske Cerkve (razkol in medsebojno izobčenje sta veljala od leta 1054) do znatne gospodarske in demografske rasti v *Evropi*, ki je prinesla številne mlade, ki so bili brez zemlje in neporočeni. Tako se je na *Zahodu* rojevalo veliko nasilja, ki ga ni bilo mogoče krotiti, in zdelo se je najbolje preusmeriti ga nekam navzven.⁵⁴ Versko in politično sta se prepletla, papež in voditelji tedanjih *evropskih* držav so dobili skupen cilj: *nevernike* v Sveti deželi, ki pa je bila dežela obilja in tudi zato vredna osvojitve.⁵⁵ Po pridigi Urbana II. leta 1095 v Clermontu, ki jo označujemo za začetek križarskih vojn, se je zvrstilo še mnogo križarskih vojn, ki niso bile usmerjene samo proti muslimanom, temveč tudi proti Judom (nehote že takoj v istem letu), heretikom (albižanom in katarom), pozneje pa tudi proti katoliškemu vladarju Frideriku II., ki se je očitno zameril papežu,⁵⁶ proti poganom v Prusiji in proti Turkom od 15. do 17. stoletja.⁵⁷

Prvo križarsko vojno, ki je bila očitno vredna omembe v učnem načrtu leta 1948, nekateri razumejo kot pohod ljudskih množic po Porenju in pokol tamkajšnjih Judov. To nekateri označujejo kot prvi holokavst in prvi večji pogrom nad Judi v *Evropi*. Do začetka 11. stoletja Judje niti niso bili tako številni v Evropi, razen na Iberskem polotoku, kjer so jih muslimani dokaj mirno tolerirali, v 11. stoletju pa se je njihovo število zaradi povečevanja trgovine in gospodarstva začelo dvigovati – vse do prve oz. ljudske križarske vojne.⁵⁸ Te ljudske razbojniške horde (čeprav so se dojemali kot križarji in tudi romarji) so po pokolu Judov v Porenju napredovale v Malo Azijo, kjer so jih pobili Seldžuki. Le redkim se je uspelo pridružiti pohodu plemičev, ki je bil verjetno mišljen v učnem načrtu kot prva križarska vojna – torej prva križarska vojna kot pohod plemiških vojska. Te vojske so prišle do Konstantinopla in izpred njega krenile nad Seldžuke. Po osvojitvi Niceje (ki se je vrnila v roke Bizantincem), po ustanovitvi grofije Edessa, osvojitvi Antiohije, ki je postala samostojna mestna oblast, so križarji leta 1099 osvojili tudi Jeruzalem. Ko so prišli v mesto, so pobili muslimane in Jude, katerih

54 Jacques Le Goff, *Se je Evropa rodila v srednjem veku?*, Ljubljana: Založba *cf, 2006, str. 118–120.

55 Pri tem pa ne gre zanemarjati resnične (in tudi plemenite) verske vneme številnih protagonistov, od papežev do sv. Bernarda in sv. Katarine Sienske.

56 Tim Dowley, ur., *Zgodovina krščanstva*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992, str. 279.

57 M. D. Knowles, D. Obolensky, *Zgodovina Cerkve 2 – srednji vek (600–1500)*, Ljubljana: Družina, 1991, str. 169–201.

58 Le Goff 2006, str. 110.

del so zažgali skupaj z njihovo sinagogo. Nekaterim branilcem so obljubili prost izhod v primeru predaje – po predaji pa so jih naslednji dan poklali. Izmed prebivalcev Jeruzalema so se pokolu izognili zgolj kristjani vzhodnih Cerkva, saj jih je upravitelj mesta pred začetkom obleganja zaradi suma na možnost izdajalstva poslal iz mesta. Tako so zaradi tega preživeli – v mestu bi jih verjetno pobili skupaj z muslimani in Judi zaradi njihove shizmatičnosti oz. pripadnosti vzhodnim obredom (pa tudi če jih ne bi želeli pobiti, bi jih težko ločili od muslimanov in Judov, saj se na zunaj niso vidno razlikovali, tako da bi jih doletela enaka usoda). Zasedbi Jeruzalema je sledila ustanovitev latinskega kraljestva Jeruzalem,⁵⁹ poleg tega pa je nastala tudi grofija Tripoli. Na splošno je podoba Jeruzalema že vse 11. stoletje razburjala kristjane v Evropi, ki so se želeli maščevati Jezusovim rabljem (Judom) in imeti nadzor nad svetim mestom⁶⁰ (ki pa je sveto tudi za Jude in muslimane). Morda lahko prav fanatični verski vnemi nekaterih udeležencev, po drugi strani pa pragmatičnemu avanturizmu in dobičkolovstvu drugih pripišemo tako brutalne pokole, ki so zaznamovali prvo križarsko vojno.

Ko govorimo o osvojitvah križarjev v prvi križarski vojni, se je treba zavedati zgodovinsko-geografskega konteksta, v katerega so padli. Na območju *Orienta* so bili takrat uveljavljeni sunitski Turki Seldžuki, ki so si podredili sunitske Abaside iz Bagdada in so se spopadali s šiitskimi Fatimidi iz Egipta. Ti so bili poleg Bizantincev njihov glavni nasprotnik. Fatimidski kalif je h križarjem celo poslal odposlance, ki naj bi jih povezali proti Seldžukom – to dokazuje, da je bil politični prostor nadvse kompleksen in da so vsakršne predstavitve v smislu preproste vojne *Zahoda* proti *Vzhodu* nekorektne in zavajajoče.⁶¹ Na tem mestu pa lahko opazimo, da učni načrti niso prav izčrpni, saj o okoliščinah, v katerih je bil *Orient* v času tik pred križarskimi vojnami, ni prav veliko zapisanega. Tudi o okoliščinah, v katerih je bil Bizanc, zaradi česar je sploh zaprosil papeža za pomoč v obliki križarskih vojn, ni nikjer ne duha ne sluha. Cesar Aleksij I. Komnen se je bojeval na treh frontah: proti Normanom na epirski obali in Siciliji, proti Pečenogom (uralo-altajsko ljudstvo), ki so oplenili Balkan in leta 1090 prodrli skoraj do Konstantinopla, ter seveda proti Seldžukom, ki so takrat že zavzeli zaledje Konstantinopla v Mali Aziji in povzročali strah, kakršnega v mestu ni bilo od zadnjega obleganja mesta v letih 717–718, ko so zamejili arabsko ekspanzijo v tem delu sveta.⁶²

Vsebinski sklop »Križarske vojne in razvoj srednjeveškega gospodarstva ter mest«⁶³ se pojavi tudi v učnem načrtu za učiteljsišče. V njem so potem obravnavani vzroki za križarske vojne ter prva, tretja in četrta križarska vojna, pa tudi

59 Ibid., str. 121.

60 Ibid., str. 111.

61 Franco Cardini, *Evropa in islam*, Ljubljana: Založba *cf, 2003, str. 43–44.

62 Ibid., str. 43–44.

63 Učni načrt za pedagoške in psihološke vaje v 5. letnikih učiteljsišč LRS, št. 21685, str. 2.

Latinsko cesarstvo, ki tej zadnji sledi, in splošne posledice križarskih vojn.⁶⁴ Opazimo lahko zasnovo, podobno učnemu načrtu iz leta 1948, ki smo si ga že ogledali, vendar mu je dodana še obravnava tretje križarske vojne, zato si zdaj pogledajmo tudi drugo, tretjo in četrto križarsko vojno. Začnimo z drugo, saj se je načrtovalcem zdela manj pomembna od drugih (oštevilčenih) križarskih vojn. Na tem mestu opozorimo, da križarske vojne niso bile osamljene vojne, ki bi jih bilo smiselno šteti, temveč bi bilo bolj upravičeno govoriti o križarski vojni kot o kontinuiranem procesu, ki je imel več faz – torej več bojnih pohodov, selitev romarjev, trgovcev in vojakov ter drugih značilnosti.⁶⁵ Vendar zaradi učnih načrtov, s katerimi se ukvarjamo, ohranimo oštevilčenja teh t. i. križarskih vojn.

Druga križarska vojna se je začela po islamskem zavzetju Edesse leta 1144, ko je k njej pozval sv. Bernard, vevplivnež 12. stoletja. Hkrati je že takoj opozoril, naj ne preganjajo Judov po Srednji Evropi, da bi preprečil pogrome, ki so sledili pozivu Urbana II. k prvi križarski vojni. Kljub številni vojski, ki se je tudi tokrat zbrala, je križarski podvig klavrno propadel. Poleg tega se je v okviru t. i. druge križarske vojne začel tudi pohod nad poganske Slované ob reki Labi. Tudi tega sta odobrila tako papež Evgen III. kot sv. Bernard.⁶⁶ Že dejstvo, da isto ime označuje dva popolnoma različna cilja pohodov, nam jasno pokaže, da oštevilčevanje križarskih vojn ni dobra rešitev. Prav tako je vmes izpadla t. i. križarska vojna leta 1101, v kateri so se krščanske vojske na treh ločenih pohodih spopadle s Seldžuki in vse tri bitke izgubile. Sklenemo lahko, da druga križarska vojna ni prinesla nič bistvenega za razumevanje zgodovine in jo je bilo zato v učnih načrtih smiselno izpustiti.

Tretja križarska vojna se je začela kot odziv na Saladinov vzpon leta 1179, ki mu je sledilo zavzetje Jeruzalema leta 1187. (Pripomniti je treba, da je bilo to vojskovanje mnogo bolj urejeno ter da so korektno ravnali s tistimi, ki so se predali, »križarski civilni« meščani pa so ob ne tako visoki odkupnini lahko odšli iz mesta.) Trije veliki *evropski* vladarji – nemški vladar Friderik Barbarossa, francoski kralj Filip II. in angleški kralj Rihard Levjesrčni – so se odpravili na pot. Na pomoč jim je priskočil tudi papež z razglasitvijo popolnih odpustkov za vse, ki se bodo udeležili podviga, ter z zahtevo škofom, naj prispevajo za stroške. Vodstvo te odprave je bilo cesarsko, ne papeško; ko pa je Friderik umrl, je vojska ostala slabo organizirana in je tako iztrgala Saladinu zgolj ozek obalni pas.⁶⁷ Tudi ta križarski pohod ni imel pretirano velikih posledic in je bil zato smiselno izpuščen iz nekaterih učnih načrtov, kjer pa so ga obravnavali, so ga verjetno zaradi demonstracije pomena križarskih vojn, saj so se križarske vojne prav na tem pohodu udeležili trije največji vladarji takratne *Evrope*.

64 Ibid., str. 2.

65 Dowley 1992, str. 279.

66 Knowles, Obolensky 1991, str. 202.

67 Ibid., str. 203.

Četrto križarsko vojno je sprožil papež Inocenc III., ki je skušal križarjem povrniti večji del Svete dežele. Voditelji vojske so se z Benečani dogovorili za prevoz, katerim so morali po poti zavzeti Zadar, ki je bil v ogrskih rokah in trn v peti beneški trgovini na Jadranu. Potem so se kljub nasprotovanju papeža napotili nad mesto Bizanc. Oplenili so ga, zasedli in razglasili Latinsko cesarstvo.⁶⁸ »Tra-kijo, Grčijo in otoke so razdelili med Benetke in razne fevdalce. Križarska vojna se je končala z zločinom, ki je za stoletje zastrupil odnose«⁶⁹ med Rimom in Bizancem, v predstavah številnih pravoslavnih kristjanov pa ta zločin ostaja na pomembnem mestu še danes. Ta negativna predstava, ki so jo pustili križarji kot pečat *Zahoda*, je podobna tako v Bizancu in pravoslavnem krščanstvu kakor v *Orientu* in muslimanskem svetu – kjer so se s številnimi zločini zapisali že ob prvi križarski vojni, ob zavzetju Antiohije pa do pokola ob zavzetju Jeruzalema leta 1099. Obravnava teh dveh križarskih vojn (torej prve in četrte) v učnih načrtih je zelo primerna, saj pokaže nečloveško ravnanje *Evrope* oz. krščanskega sveta. To je koristen poduk vzvišeni kulturi *Zahoda*, ki v sebi rada vidi civilizacijo, boljšo od drugih. Prav takšne zgodovinske resnice jo spravijo na realna tla, ko postane očitno, da so vse civilizacije dosegle dobre in plemenite dosežke, po drugi strani pa so si umazale roke z najhujšimi grozodejstvi. Seveda v grozodejstvih v obdobju srednjega veka nikakor ne vodijo *Evropejci*, temveč bi si ta naziv morda lahko prislužili Mongoli ali kakšno drugo ljudstvo – če pogledamo zgodovino 19. in 20. stoletja, pa lahko najbolj zavržene oblike sistematičnega nasilja najdemo prav v *evropskem* okviru ali pa vsaj navdahnjene od ideologije, ki se je rodila v *Evropi*.

Poznejših križarskih vojn ne bomo obravnavali, saj tudi v učnih načrtih niso bile deležne odmeva. Omenimo le, da je Friderik II. vodil križarsko vojno (1228), ki je papež kljub njeni uspešnosti – začasni osvojitvi Jeruzalema – ni priznal. Ludvik IX. je povedel križarje najprej v Egipt (1244) kot odziv na onečaščenje Jeruzalema, ki so ga zagrešili Ajubidi iz Kaira,⁷⁰ nato pa še pred Tunis, kjer je ta vladar tudi umrl. Leta 1289 so križarji izgubili Tripolis, dve leti zatem pa še Ako, kar označuje konec *evropske* vojaške navzočnosti v *Orientu*. S tem je razvodenelo navdušenje za vnovične tovrstne podvige⁷¹ in *Evropa* vse do druge polovice 15. stoletja ni bila pripravljena na prekomorske podvige. Nekateri bi v križarskih vojnah radi videli predhodnika evropskega kolonializma v 16. in poznejših stoletjih. Temu iz več razlogov ne moremo pritrditi.⁷² »Križarske vojne so bile srednjeveški pojav.«⁷³

68 Ibid.

69 Ibid.

70 Franco Cardini, *Evropa in islam*, 89.

71 Knowles, Obolensky 1991, str. 204.

72 Le Goff 2006, str. 123–124.

73 Ibid., str. 124.

»Križarske vojne, socialna struktura udeležencev, potek in posledice«, nato pa še »krepitev papeštva v dobi križarskih vojn«⁷⁴ so poudarki, ki se jih na temo križarskih vojn dotakne učni načrt iz leta 1955. To, da je dodano zanimanje za socialno strukturo udeležencev, je vsekakor zanimivo, saj so s tem prehiteli veliko delo Georges Dubyaja, ki je leta 1977 objavil študijo o socialni strukturi udeležencev križarskih vojn.⁷⁵ Tej študiji sicer nasprotuje Jonathan Riley-Smith in nasprotno dokazuje, da gospodarska korist ni bila motiv za udeležbo na križarskih vojnah, saj so udeleženci morali v podvig vložiti kar nekaj denarja, nazaj so ga dobili bore malo – mnogo pa jih je pri tem umrlo. Prav tako konec 11. stoletja ni primanjkovalo zemlje, kar bi sicer drugorojene in tretjerojene plemiške sinove sililo v izseljevanje.⁷⁶ Obema eminentnima zgodovinarjema gre do določene mere verjeti, zato je smiselno z Jacquesom Le Goffom skleniti, da je bila t. i. pravična vojna na eni strani posledica pobožne vdanosti Jeruzalemu kot svetemu kraju, po drugi pa socialni katalizator, da je preusmeril socialne neenakosti, ki so kulminirale v nasilju, v zunanje cilje.⁷⁷ Da je papeštvo s tem izboljšalo svoj ugled in da se je papež povzpel kot pomemben politični igralec na *evropskem* prizorišču, pa ni nobenega dvoma.⁷⁸ Ob tem se je treba spomniti položaja, v katerem je bil papež Urban II. Nedolgo pred njim je papeževal Gregor VII. (1073–1085), ki je zahteval za papeštvo pravico do postavljanja škofov, a hkrati tudi pravico, da nevrednega vladarja odstavi in njegove podložnike odveže od pokorščine. Z gregorijanskimi reformami je ustvarjal red in disciplino v Cerkvi, s cesarjem Henrikom IV. pa se je spopadel v investiturnih bojih, ki so izbruhnili zaradi njegovih radikalnih stališč o primatu papeštva nad drugimi oblastmi.⁷⁹ Zaradi investiturnega boja je Henrik IV. imenoval protipapeža Klemen III. (1080–1100), ki je (proti)papeževal v Rimu tudi ves čas papeževanja Urbana II. (1088–1099). Že zaradi tega je moral Urban II. skrbeti za svoj ugled, hkrati pa je tudi on nadaljeval gregorijanske reforme v Cerkvi, kar ga pri določenem delu njenih članov ni naredilo nič kaj priljubljenega.⁸⁰ Kljub vsem političnim spletkam pa je treba Gregorju VII. in Urbanu II. priznati veliko osebno pobožnost in trud za blaginjo Cerkve, saj bi sicer prikaz izzvenel nekako moderno v smislu nerazumevanja občutij tedanjega časa – oba

74 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi, Ljubljana: 1955, str. 23.

75 URL: <https://apholt.com/2016/06/08/jonathan-riley-smith-on-the-motivations-of-the-first-crusaders/> (dostopno 19. 6. 2023).

76 Ibid.

77 Le Goff 2006, str. 120.

78 Knowles, Obolensky 1991, str. 201–202; Govorimo seveda o posvetnem ugledu. Kar se tiče duhovne avtoritete, človekoljubnosti, ki je tako visoko v cerkvenem nauku, in zglednosti delovanja, si Cerkev s križarskimi vojnami ni ravno naredila usluge.

79 Metod Benedik, *Papeži od Petra do Janeza Pavla II.*, Celje: Mohorjeva družba, 1989, str. 139–141.

80 Ibid., str. 142.

sta svoja dejanja izvajala prav iz osebne odgovornosti do ljudi, ki so jima bili zaupani v pastirstvo.⁸¹

Zanimivo je, da se križarske vojne v učnih načrtih za osnovno šolo sploh ne pojavijo,⁸² prav tako tudi ne v učnem načrtu za usmerjeno izobraževanje.⁸³ Ker so križarske vojne ena od famoznih tematik, ki pomembno vplivajo tudi na diskurz glede Cerkev, smiselnosti religije in socialističnega humanizma, bi jo bilo vsekakor treba v šoli malo osvetliti skozi prizmo zgodovinopisnih raziskav – vendar se to ni uvrstilo v učne načrte in tako o teh vsebinah večina populacije (vsi razen gimnazijcev) nikoli ni izvedela niti osnovnih dejstev. To so bila plodna tla za razraščanje stereotipov in posploševanj o ravnanju Cerkev, prav tako pa o t. i. večni delitvi na Vzhod in Zahod. Dejstvo, da so križarske vojne v duhovnem smislu poenotile mnogo Evropejcev, nikakor ni pomenilo, da so se krščanske države združile, temveč se je zaradi tega še bolj razvnela tekmovalnost med njimi.⁸⁴ Poleg tega je pri dojemanju križarskih pohodov oz. njihove predstavitve v učnih načrtih (ali izpusta iz njih) treba imeti v mislih mentaliteto 19. stoletja v Evropi (ki je seveda ne smemo postaviti kot absolutno za tisti čas, a ga vendar zelo dobro povzame), ki odraža večvrednost Evrope nad Orientom. Dobro ga zajema Chateaubriandova opazka: »Pri križarskih pohodih ni šlo zgolj za to, da osvobodijo Sveti grob, temveč prej za to, da se ve, kaj bo na zemlji zmagalo, ali češčenje, ki je sovražno civilizaciji in sistematično podpira nevednost (to je seveda islam),⁸⁵ despotizem, suženjstvo, ali češčenje, ki je storilo, da se je v današnjih ljudeh prebudil genij slavne antike, in ki je opustilo nizkotno suženjstvo.«⁸⁶ V učnih načrtih tako izrazito orientalističnih nastavkov ni mogoče najti, vprašanje pa je, ali se ni takšno pojmovanje vseeno vleklo iz miselnosti evropskega 19. stoletja še daleč v 20. stoletje na Slovenskem (kajti običajno so se evropske ideje na Slovenskem usidrale z nekaj zamika) in je lebdelo v prikritem kurikulumu, ki je sad podzvesti, ki bi prav lahko črpala iz latentnega orientalizma.

Smiselno je na tem mestu opozoriti tudi na napačne predstave, ki so pogosto prisotne o križarjih. Tako bi učenci morali izvedeti, da so bili ti vitezi, ko so se odpravili na pohod, opremljeni s pletenim ščitnikom, usnjenim plaščem in zavarovani z verižnim oklepom, nikjer pa ni bilo romantične podobe veličastnega visokega viteza v težkem oklepu na orjaškem konju.⁸⁷ Če bi namenili nekoliko več

81 Knowles, Obolensky 1991, str. 169–171.

82 Npr.: Program življenja in dela osnovne šole 3. zvezek – družbenoekonomsko vzgojno izobraževalno področje, Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1984; Obvezni predmetnik in učni načrt osnovne šole, Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1983; Osnovna šola – vsebina vzgojno-izobraževalnega dela – 6. zvezek, Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975.

83 Predmetnik in učni načrti (delovni osnutek) – Skupna programska osnova v usmerjenem izobraževanju, Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1977.

84 Le Goff 2006, str. 123.

85 V oklepaju je Saidova opomba k Chateaubriandovemu pasusu.

86 Chateaubriand, citat vzet iz: Said 1996, str. 219.

87 Dowley 1992, str. 277.

časa socialni, ne zgolj politični zgodovini, bi se za tako vsebino lahko našlo nekaj časa za obravnavo oz. zgolj omembo, ki pa bi jo moral sugerirati učni načrt. Prav tako bi se v njem lahko poudarilo, da so križarji v Sveti deželi v nekaj manj kot dvestotih letih razvili svojo kulturo, ki je bila nekakšen preplet navad z *Zahoda* in *Vzhoda*, zaradi česar so v marsikaterem križarju, prišleku na novo, vzbudili odpor in prezir zaradi podobnosti z muslimani.⁸⁸

Kultura stalnih križarjev

Kot je bilo že zapisano, lahko ponovimo, da so se učni načrti ukvarjali predvsem z vplivom križarskih vojn na mesta v Evropi, po drugi strani pa s potekom teh vojn – mislimo si lahko, da je mišljen predvsem vojaško-politični vidik. To močno zanemarja mnogo vidikov, ki bi jih ta tematika lahko odprla. Hkrati pa naletimo na zgodovinopisno netočnost oz. zavajanje, ki ga najdemo v že omenjenem učnem načrtu iz leta 1945, ko je omenjen tudi pomen križarskih vojn za razvoj znanosti.⁸⁹ To lahko razumemo, če imamo v mislih, da naj »Arabce obravnavamo kot most med grško kulturo in kasnejšo kulturo Evrope«.⁹⁰ O tem smo že pisali in razložili, kje vse se skrivajo orientalistične pasti, na tem mestu pa je treba opozoriti, da je arabsko znanje prešlo v *Evropo* predvsem čez Iberski polotok in da križarski podvigi v Sveti deželi s tem nimajo nič skupnega. (O rekonkvisti na tem mestu ne bomo pisali kot o križarski vojni.) Res je, da je nekaj znanja prešlo v *Evropo* tudi s tega območja, vendar zanemarljivo malo, vsaj v primerjavi z vsem znanjem, ki je *Evropejce* pričakalo na Iberskem polotoku. Zgodovinopisje je na Jeruzalemsko kraljestvo dolgo gledalo kot na kulturno puščavo,⁹¹ zato je omemba znanosti na tem mestu pravzaprav dokaj nenavadna in nepričakovana. Bolje bi bilo omeniti marelice.⁹²

Večkrat je omenjena tudi trgovina, ki je s križarskimi vojnami dozdevno doživela razmah, kar naj bi okrepilo mesta v Evropi. Zares je moč v Jeruzalemskem kraljestvu temeljila na trgovskih kolonijah italijanskih pomorskih središč, ki so v Sveti deželi nadaljevale medsebojno sovražnost in konkuriranje na trgu. Tako so se pristanišča povezovala s karavanskimi potmi v notranjosti Azije in dobivala dostop do blaga z vzhoda. Ker pa so v kraljestvu nenehno nastajala nesoglasja,⁹³ je vprašanje, ali je to kraljestvo dejansko pospeševalo trgovino ali pa bi trgovina potekala tudi, če bi bilo v rokah muslimanov. Pirennova teza nam tukaj ne sme

88 Ibid., str. 279.

89 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945-1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo, Celje: Državna založba Slovenije, 1945, str. 11.

90 Osnovna šola – vsebina vzgojno-izobraževalnega dela – 6. zvezek, Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975, str. 30.

91 Cardini 2003, str. 87.

92 Le Goff 2006, str. 123.

93 Cardini 2003, str. 84-85.

biti v napoto, saj je McCormick pokazal, da religiozna pripadnost ni pretirano vplivala na trgovanje.

Treba pa je poudariti kulturo križarjev, ki so ostali v Sveti deželi, saj je bila ta preplet *Zahoda* in *Vzhoda*, kar nam kaže na neustreznost orientalizma, ki striktno ločuje na »nas« in »njih«. Na kateri strani bi bili stalni križarji? Njihova kultura spora in dialoga z bližnjim muslimanskim okoljem je privedla do tega, da so se vojaki in romarji po čezmorskem potovanju zgražali nad to »izrojeno krščansko družbo«, ki je popustila vplivu muslimanov. Pogosto so bili namreč povezani s sirskimi in armenskimi družinami, govorili pa so arabsko, armensko in grško ter se oblačili, jedli in na splošno živeli po lokalnih/regionalnih običajih.⁹⁴ *Zahodnjaki*, za katere je bila vsaka križarska odprava boj brez misli na dolgo trajanje, so obsojali križarsko stalno skupnost, češ da je sprijena in skorajda islamizirana. Stalni križarji pa so na novo prihajajoče križarje imeli za neotesane in nevarne, zato so rajši dajali prednost diplomaciji z Arabci in Turki pred križarsko vojaško pomočjo, ki so jo odobravali v *Evropi*. Takšne pomoči so se bali, saj so bili novi prišleki nepredvidljivi, brez zmernosti in dobre taktike ter logistike. Pogosti so bili tudi incidenti, ko so na novo prispeli križarji hoteli muslimane motiti pri molitvi in so jih morali stalni križarji odvrčati od tega.⁹⁵ Iz takšnega dogajanja pa je v *Evropi* nastalo orientalistično obrekovanje, da so vitezi templjarji simpatizerji muslimanov, kar je med letoma 1307 in 1312 privedlo do sodnih postopkov zoper njih zaradi krivoverstva, kar so bili seveda montirani sodni procesi.⁹⁶

O stalni prisotnosti *Zahoda* v Sveti deželi skoraj 200 let pa lahko govorimo zaradi neenotnega *Orienta*, kar je treba vedno znova poudarjati, saj tudi v učnih načrtih učinkuje, kakor da so se križarji bojevali proti enotnim muslimanskim četam pod praporom ene zastave. Vendar ni bilo tako, ampak so ves čas nastajala trenja med Bagdadom in Kairom oz. dinastično gledano med Abasidi, Fatimidi, Ajubidi in mameluki – čeprav ne v vsakem zgodovinskem trenutku med vsemi, saj so tudi te dinastije nastajale postopno. V času prve križarske vojne so torej tekmovali Fatimidi z Abasidi, ki so za povrh vsega bili podrejeni Turkom Seldžukom. Saladinu je uspelo pozneje združiti vse v Abasidski kalifat, ustanovil pa je dinastijo Ajubidov, ki se je po njegovi smrti razdelila na dve struji: na prvo, vladajočo v Kairu, in drugo, vladajočo v Damasku. Leta 1249 so mameluki, vojaki sužnji, prevzeli oblast v Kairu. Nato so leta 1260 premagali koalicijo Mongolov in križarjev ter začeli uspešno izrinjati stalne križarje iz Svete dežele, kar se je končalo s padcem Ake leta 1291. Šele pod mameluki so imeli muslimani željo dokončno izriniti križarje iz Svete dežele.⁹⁷ Pred tem so jim služili kot dodaten igralec v politični partiji – kako podobno so krščanski vladarji gledali na križarske vojne kot na priložnost, da dokažejo, da so boljši od vladarjev sosednjih držav! Mameluki

94 Ibid., str. 85.

95 Ibid.

96 Ibid., str. 86–87.

97 Ibid., str. 88–90.

so po zavzetju Svete dežele načrtno uničili gospodarstvo tega območja: podrli so mnogo pristaniških naprav, zmanjšali kmetijsko proizvodnjo in s tem razširili puščave ter preusmerili karavanski promet. To so storili namenoma, saj so s tem zmanjšali zanimivost tega območja za *Evropejce*, ki bi imeli vojaške ambicije, temelječe na ropanju. Kot kraj romanja so *Evropejci* še vedno cenili Jeruzalem in mameluki so bili do romarjev obzirni, saj so jim prinašali lahek dobiček. Sicer pa so z uničenjem gospodarske razvitosti Svete dežele dosegli relativno povečanje pomena Egipta, kjer je bil najpomembnejši del njihove države.⁹⁸ Vidimo lahko celo vrsto geografsko-zgodovinskih dejavnikov, ki kažejo na izrazito kompleksno sliko tega območja – ta pa v učnih načrtih ni niti malo nakazana.

Sklep

Zaradi zgornjih ugotovitev in zaradi preproste zgodovinske korektnosti je treba biti v učnih načrtih pozoren na ideološkost sporočil; orientalizem je pri obravnavi Arabcev in križarskih vojn precej predvidljiv, medtem ko je marksizem morda nekoliko manj. Celotna srednjeveška družba je tako prežeta z religijo, da je z marksističnim pojmovanjem pogosto zgrešeno tisto, kar je bilo za tisto družbo zares pomembno, stvari pa so zreducirane v popreproščene kalupe. Tako prikazi srednjeveške zgodovine med letoma 1945 in 1991 ustvarijo napačne predstave in napačna sklepanja o ljudeh takrat – in seveda: tam. Kulturna zgodovina je bila v času med letoma 1945 in 1991 močno zapostavljena na račun klasične politične zgodovine, pa tudi gospodarske zgodovine – ki pa ni ravno analovske usmeritve, kot bi morda glede na letnice lahko sklepali, temveč kaže zgolj marksistično nerazumevanje širših kulturnih horizontov.

Viri in literatura

Literatura

- Bauer, Thomas: *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Ljubljana: Kratina, 2014.
- Benedik, Metod: *Papeži od Petra do Janeza Pavla II.*, Celje: Mohorjeva družba, 1989.
- Bordieu, Pierre: *Sociologija, zgodovina, književnost*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2011.
- Braudel, Fernand: *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče – Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje II*, Ljubljana: Studia humanitatis, ŠKUC Filozofska fakulteta, 1988.

⁹⁸ Ibid., str. 90.

- Cardini, Franco: *Evropa in islam*, Ljubljana: Založba *cf, 2003.
- Dowley, Tim, ur.: *Zgodovina krščanstva*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Hallet Carr, Edward: *Kaj je zgodovina?*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2008.
- Hitti, Philip K.: *History of the Arabs from the earliest times to the present*, New York: Macmillan&co ltd; London: St. Martin's press, 1964.
- Le Goff, Jacques: *Se je Evropa rodila v srednjem veku?*, Ljubljana: Založba *cf, 2006.
- Kastelic, Rok: *Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino in geografijo*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, magistrsko delo, 2018.
- Kastelic, Rok: *Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 1991*, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 31, 2022, št. 1, str. 99–124.
- Knowles, M. D., Obolensky, D.: *Zgodovina Cerkve 2 – srednji vek (600–1500)*, Ljubljana: Družina, 1991.
- Maalouf, Amin: *Križarske vojne v očeh Arabcev*, Ljubljana: Založba *cf, 2008.
- McCormick, Michael: *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300-900.*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Rebić, Adalbert, ur.: *Splošni religijski leksikon*, Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Said, Edward W.: *Covering islam : how the media and the experts determine how we see the rest of the world*, New York: Pantheon Books, 1981.
- Said, Edward W.: *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, Ljubljana: Studia humanitatis, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1996.
- Wickham, Chris: *Framing the Early Middle Ages – Europe and the Mediterranean 400–800*, Oxford: Oxford University Press Inc., 2006.

Viri

- Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva LRS (Ljubljana, 1962).
- Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva SR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1964).
- Obvezni predmetnik in učni načrt osnovne šole, Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1983).
- Osnovna šola – vsebina vzgojno-izobraževalnega dela – 6. zvezek, Zavod SRS za šolstvo (Ljubljana, 1975).
- Predmetnik in učni načrti (delovni osnutek) – Skupna programska osnova v usmerjenem izobraževanju, Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1977).
- Program življenja in dela osnovne šole 3. zvezek – družbenoekonomsko vzgojno izobraževalno področje. Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1984).
- Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946).
- Učni načrt za I. in II. razred gimnazije. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije za šolsko leto 1950-51 do preklica. 1950.
- Učni načrt za delavske gimnazije. 1951.

Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948).

Učni načrt za pedagoške in psihološke vaje v 5. letnikih učiteljišč LRS. št. 21685.

Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955.

Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13.

Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945-1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945).

Spletne strani

URL: <https://apholt.com/2016/06/08/jonathan-riley-smith-on-the-motivations-of-the-first-crusaders/> (dostopno 19. 6. 2023).